

Geliş Tarihi: 19.04.2021 Kabul Tarihi: 31.05.2021 Entry Date: 19.04.2021 Accepted: 31.05.2021

Bu makaleyi alıntılanak için/ To cite: DERDİÇOK, Nükte Sevim ve Hande Devrim Küçükebe (2021). "Bağlamın Eş ve Benzer Metin Oluşumuna Etkisi: İzmir'den Derlenen Bir Masal Örneği", *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S.6, s. 249-267.

BAĞLAMIN EŞ VE BENZER METİN OLUŞUMUNA ETKİSİ: İZMİR'DEN DERLENEN BİR MASAL ÖRNEĞİ

**The Effect of Context on the Formation of Variants and Versions: An Example of a
Fairy Tale from Izmir**

Nükte Sevim DERDİÇOK*

Hande DEVRİM KÜÇÜKEBE**

Öz

Masal, üzerinde fazla sayıda çalışma yapılmış halk bilgisi ürünlerinden biridir. Masal türü, on dokuzuncu yüzyılda yapısal incelemeler ışığında ele alınmış; yirminci yüzyıldan itibaren metnin kendisi dışında anlatıcı, dinleyici, anlatı zamanı ve mekânı ile işlevleri gibi bağlamsal özellikleriyle de incelenmeye başlanmıştır. Masalın bağlamsal özelliklerinin ele alınmasıyla birlikte, metinlerin eş ve benzer metin hâlinde olma durumları ile ilgili daha kapsamlı ve doğru yorumlamalar getirilmiştir. Bu çalışmada, İzmir'in merkez ilçelerine bağlı Bostanlı ve Hatay semtlerinde 2009-2013 yıllarında yapılmış derlemelerde karşılaşılan bir masalın altı benzer metni üzerinden bağlamın eş ve benzer metin oluşumuna etkisi çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu çözümlemede masalın anlatıcısı olan altı farklı kaynak kişinin anlatımlarından örnekler verilerek metinlerdeki farklılık veya benzerlikler ile anlatıcı arasındaki ilişki ele alınmıştır. Söz konusu masal metinleri, kaynak kişilerin kendi adlarıyla verilen benzer metinler olarak değerlendirilip, anlatıcının metin üzerindeki etkisine işaret edilmeye çalışılmıştır. Söz konusu benzer metinlerden yola çıkarak metinlerin eş ve benzer metinler hâlinde oluşmasında, özellikle anlatıcıların içerisinde yetiştiği sosyal çevre ve şartlar, anlatım zamanı ve mekânı gibi bağlamsal özelliklerin önemli bir rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, incelenen metinlerde epizotların ve kahramanların sabit tutulurken; metnin hacminin, dil özelliklerinin ve kullanılan motiflerin ise en çok değiştirilen unsurlar oldukları saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Masal, Eş Metin, Benzer Metin, Anlatıcı, İzmir.

* Doktora Öğrencisi, Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0002-3020-3226, nuktederdicok@gmail.com.

** Arş. Gör. Dr., Ege Üniversitesi Devlet Türk Musikisi Konservatuarı Türk Müziği Bölümü Türk Sanat Müziği Anasanat Dalı, ORCID: 0000-0001-5684-7815, hdkucukebe@gmail.com.

Abstract

Fairy tale is one of the folklore products on which many studies have been made. In the nineteenth century, the tale genre was discussed in the light of structural studies; starting from the twentieth century, apart from the text itself, it has been studied with its contextual features such as narrator, audience, narration time/space, and its functions. Along with the contextual features of the tale, more comprehensive and correct interpretations were made about the texts being variants or versions. In this study, the effect of the context on the formation of variants and versions was tried to be analyzed through six similar texts of a fairy tale encountered in the compilations made in 2009-2013 in Bostanlı and Hatay districts of Izmir. In this analysis, the relationship between the narrator and the differences or similarities in the texts is discussed through examples from the narrations of six different sources who are the narrators of the tale. The aforementioned tale texts were evaluated as versions entitled with the narrators' names, and it was tried to point out the effect of the narrator on the text. Based on these versions, it was concluded that contextual features such as the social environment and conditions in which the narrators grew up, the time and context of the narration play an important role in the formation of the texts as variants and versions. In addition, while keeping the episodes and heroes constant in the texts examined; it was determined that the volume of the text, linguistic features and the motifs used were the most changed elements.

Keywords: Fairy Tale, Variant, Version, Narrator, Izmir.

Giriş

Sözlü, yazılı, görsel veya işitsel olarak karşımıza çıkan halk bilgisi ürünlerinden biri olan masal, üzerine çok sayıda araştırma ve inceleme yapılmış bir anlatı türüdür. On dokuzuncu yüzyıl halk bilimi çalışmaları dikkate alındığında, masalların sadece metin merkezli yapısal kuramlar dâhilinde incelendiği, içinde bulunduğu bağlamsal özelliklerden bağımsız olarak ele alındığı görülmektedir. Ancak bu durum, yirminci yüzyılın ikinci yarısında bağlam merkezli kuramların gelişmesi ile birlikte değişim göstermiştir. Ayrıca masal metinlerinin icra sırasında anlatıcı ve anlatıcının içinde yetiştiği sosyal çevre, dinleyici ve içinde bulunduğu sosyal çevre, anlatıldığı zaman ve mekân gibi farklı değişkenlerden etkilendiği gözlemlenmiş ve bu metinleri bağlamları ile birlikte incelemenin önemine vurgu yapılmıştır.

Masallar da tıpkı diğer folklor ürünleri gibi yeniden yaratıldıklarında değişime maruz kalmaktadır. Bu değişim metin üzerinde olsa bile sadece metin kaynaklı bir dönüşüm değildir. Metni icra eden kişi ve sosyal çevresi ile icra ortamına bağlı her bir unsur (icra yeri ve zamanı, dinleyici kitlesi, dinleyici kitlesinin sosyal çevre ve şartları gibi) metin üzerinde oldukça etkilidir. Diğer bir deyişle bu unsurların hepsi söz konusu metinlerin her bir icrasının yeniden yaratım olarak kabul edilmesine neden olacak boyuttadır. Metnin her bir aktarım esnasında yeniden yaratılması, eş ve benzer metinlerin oluşmasına neden olmaktadır.

Bu noktadan hareketle sorulan “Masallar söz konusu olduğunda bağlamın ‘eş ve benzer metin’ oluşumundaki etkisi nedir?” sorusunu cevaplamak üzere İzmir’in Bostanlı ve Hatay semtlerinde derlenen bir masalın altı “benzer metni” üzerinde bir inceleme gerçekleştirilmiş ve masal metinlerinin gösterdiği yapısal değişikliklerde bağlamın rolünü anlatan örneklere

rastlanmıştır. Söz konusu örneklerin, masal “benzer metnlerinin” incelemeleri ile birlikte verildiği çalışmada aynı zamanda “eş ve benzer metin” olgusu hakkında ve icra sırasında bağlamın masal metnine etkisi üzerine yapılan kavramsal tartışmalar da ele alınmıştır.

1. Eş ve Benzer Metinler Halinde Olma

Üretildiği ve içinde yaşadığı toplumun zamanla değişen değer yargılarını, gelenek ve göreneklerini, hayal ögesiyle harmanlayarak kuşaktan kuşağa aktaran bir halk bilgisi ürünü olan masal da diğer tüm folklor yaratmaları gibi “sözlü veya yazılı olma, bireye veya topluma ait olma, eş ve benzer metinler (varyant ve versiyonlar) halinde olma, geleneğe bağlı olma, ulusal ve uluslararası olma, kendimiz hakkında ve başkaları hakkında olma” (Ekici, 2007: 11) özelliklerine sahiptir.

Sözlü olarak üretilen ve aktarılan geleneksel masal metnlerinin temel özelliklerden olan “eş ve benzer metinler halinde olma” Ekici tarafından şu şekilde açıklanmaktadır:

Halk bilgisi ürünlerinin ilk metinleri ister sözlü, ister yazılı ortamda yaratılsınlar, işitsel, görsel veya materyal olarak oluşturulsunlar, daha sonra genellikle sözlü olarak ve kısmen de yazılı ve de maddi alanda yaratılanlar görsel olarak nakledilirler. Sözlü, yazılı, veya görsel olarak nakletme sırasında, ki bu metnin yeniden yaratılmasıdır, belli oranda değiştirme olur. Bu değişiklikler aynı yaratmanın farklı şekillerinin ortaya çıkmasına sebep olur ki bu farklı şekiller “Eş Metin” (Varyant), “Benzer Metin” (Versiyon) olarak adlandırılır. (2006: 12)

Yukarıdaki açıklamada görülen “eş metin” (varyant) ve “benzer metin” (versiyon) terimleri halk bilimi çalışmalarında birbirleri yerine kullanılabilir ölçüde yakın anlamlar mı içerdikleri, yoksa iki ayrı olguyu ifade eden terimler mi oldukları Stith Thompson ve Alan Dundes tarafından tartışılmıştır.

Öcal Oğuz, konuyla ilgili olarak, Türk Dünyası’nın sahip olduğu ortak metinleri değerlendirirken “asıl metin ve varyant tartışmasının, mukayeseli çalışmaların önünü tıkayabileceğini” belirterek varyant yerine “eş metin” teriminin kullanılmasını önermiş ve “eş metin fikrini benimseyen, mukayeseli yöntemi kullanan folklor araştırmacısının hem Türk boylarının eşitliği hem de yarattıkları ürünlerin değerliği bakımından...olumlu bir çalışma ortamı sağlayacağı” fikrini ifade etmiştir (1997: 8).

Metin Ekici, Thompson ve Dundes’in konu ile ilgili görüşlerini şu şekilde aktarmaktadır:

“Stith Thompson, varyant ve versiyon terimleri için şunları söylüyor: “Bir kişinin aklına ilk gelen hangisi olursa onu kullanmayı tercih etmektedir. Diğer türlü bu ikisi arasında bir fark

yoktur.... Ancak Alan Dundes bu yaklaşıma karşı çıkar ve varyantla versiyon arasında bazı farklar olması gerektiğini şöyle açıklar: "... Thompson'un söylediklerinin tersine, bir metnin herhangi bir tekrarı versiyondur. Buna göre, bir kişi bir atasözünün on tane metnini elde etse, o kişi o atasözünün on tane versiyonunu elde etmiş olur. Yani her metin bir versiyondur. Daha tipik formlardan az veya çok uzaklaşan versiyonlar, varyantlar olarak değerlendirilebilirler." (1998: 33)

Thompson ve Dundes'in görüşlerine yer verdikten sonra, Ekici, Oğuz'un teklif ettiği "eş metin" terimini, "versiyon" karşılığı olarak kullanmanın daha doğru olacağını; Dundes'in de üzerinde ısrarla durduğu "eş metin"den daha ileri seviyede farklılık arz eden metinleri karşılamak için kullanılan "varyant" terimi karşılığı olarak da "çeşitleme"nin kullanılmasının daha uygun olacağını belirtmektedir. Ayrıca, bu yaklaşıma ek olarak, anlatmanın kimden derlendiyse onun adı ile anılması gerektiğinden söz ederek, "Behçet Mahir versiyonu", "Ali Rıza Ezgi versiyonu" şeklinde örnekler vermektedir (1998: 33).

Öcal Oğuz ise, *Türk Halk Bilimi Çalışmalarında "Eş Metin" (Varyant) ve "Benzer Metin" (Versiyon) Sorunu* adlı makalesinde "*Varyant ile versiyon terimleri birbirinin aynısı değildir.*" demekte ve "varyant" için "eş metin"; "versiyon" için ise "benzer metin" kavramlarının kullanılmasını önermektedir. (1999: 4). Çünkü eş metin "*Birbiriyle yan yana geldiğinde uyumsuzluk göstermeyen uygun bir beraberlik ve 'eşlik' sergileyen metinler için kullanılmış bir terimdir. Versiyon ise birbirine benzeyen, neredeyse tıp tıp aynı olandır.*" (1999: 4).

Oğuz'a göre, aynı metnin her anlatımı bir "benzer metin", birbirine daha çok benzeyen metinlerden bir şekilde farklılaşmış olanlar ise "eş metin" olarak adlandırılmalıdır. Oğuz, ayrıca bir halk bilimcinin elindeki metinleri değerlendirme aşamasında yararlanabileceği "eş metin çevresi" kavramını sunmaktadır. Ona göre "*bir otonom bölgede yaşayan, özerk veya bağımsız bir devleti olan Türk grupları "eş metin çevresi" olarak kabul edilebilir, bu çevre içerisindeki metinlerdeki küçük farklılıkları ifade etmek için ise "benzer metin" kavramı kullanılmalıdır.*" (1999: 5)

"Varyant" kavramına halk bilimi çalışmalarında ilk olarak Tarihî-Coğrafi Fin Metodu'na göre incelemeler yapan araştırmacıların çalışmalarında rastlanmaktadır. Sözlü masalların kökenini ve yayılışını açıklamak üzere bir metnin elde edilebilen tüm varyantlarını toplama girişiminin, "varyant" kavramının öne çıkmasını sağladığı söylenebilir (Dorson, 2006: 17). Fin Metodu ile birlikte, karşılaştırmalı yöntem dâhilinde masal varyantlarını yapısal bir çözümlemeye tabi tutan, her varyanttaki motif ve tipleri tanımlayarak ortaya koyan diğer metin merkezli kuramlar dâhilinde yapılan çalışmalar bir metnin varyantlarını yalnızca o metnin asıl şekline ulaşmada birer araç olarak görmüş, ortaya konan yapının anlamına yönelik açıklama getirmemişlerdir.

Ancak, Sözlü Kompozisyon ve Performans Teori gibi bağlam merkezli kuramlardan beslenerek çalışmalar üreten kuramcıların “benzer ve eş metinlere” yaklaşımının “*folklor kavramının metne değil, geleneğin icra edildiği ya da nakledildiği zamanın etkinliğine uygulanması konusundaki ısrarları*” (Dorson, 2006: 78) doğrultusunda şekillendiğini söylemek mümkündür.

100 yıllık bir sürecin ürünü olarak ortaya çıkan Performans Teori, folklorun dinamik bir sürece dönüşmesine yol açmıştır (Çobanoğlu, 2010: 288). Folklor ürünlerinin dinamik bir yapı olarak görülmesini sağlayan bu teori ve teorisyenleri için metin, anlatıcı (icracı), dinleyici ve sosyal çevre ayrılmaz bir bütündür. Bu bütüncül yapı sayesinde herhangi bir metnin (folklor ürünü) eş veya benzer metinler hâlinde olma özelliği ve bunun nedenselliği daha iyi anlaşılmaktadır.

Bağlam merkezli kuramların gelişmesiyle “benzer ve eş metinler” asıl metnin salt birer kopyası olarak görülmekten öte her biri bir “yeniden yaratılma” sürecinden geçmiş müstakil metinler olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Ayrıca metinlerdeki bu değişikliklerin oluşumuna etki eden unsurlar sorgulanarak sosyal çevre ile metnin oluşumu ve değişimi arasındaki ilişki gündeme gelmiştir.

2. Bağlam ve Etkisi

Pozitivizmin gelişmesiyle birlikte nesnelci bir yaklaşımın ortaya çıkması, sosyal bilimlerde metin merkezli yaklaşımların benimsenmesi noktasında oldukça önemli bir rol oynamıştır. Metin merkezli kuramların kullanılması, yapılan incelemelerin metin çerçevesinden çıkamamasına neden olmuş; metnin anlatıcısı, anlatılma zamanı ve mekânı gibi özellikler göz ardı edilmiştir. Ancak bir metinle ilgili yapılan inceleme ve yorumların eksiksiz olabilmesi için sadece metnin kendisini değil; bağlamsal özelliklerini de gözlemlemek ve anlamak gerekmektedir.

Halk bilgisi ürünleri aynı veya farklı kişiler tarafından tekrar tekrar icra edilebilir. Bu icralardaki farklılaşmaların açıklanabilmesi için icrayı etkileyen anlatıcı performansı, dinleyici etkisi, icra ortamı gibi hususların da metinle birlikte ele alınması gerekmektedir. Folklor ürünleri, kendisini yaratıp aktaranlardan bağımsız olarak düşünülemez için söz konusu ürünü/ürünleri yaratanların sosyal çevreleri ve metni etkileyebilecek her tür karakteristikleri göz ardı edilmemelidir (Ben Amos, 1997: 5-76). “*Folklor türlerinin tamamı için bağlamın derlenmesi hayati değerdedir.*” (Çobanoğlu, 2010: 307). Bu sebeple metin, ancak kontekst ile tamamlandığında yeni anlamlar üretmeye ve yorumlanmaya açık olacaktır. Metnin üretildiği

sosyal çevre ve şartlar bilindiği takdirde, metnin sorgulanma şansı olur. Söz konusu metin, bir halk bilgisi ürünü olduğunda, metnin üretildiği bağlam bilindiği takdirde varyant ya da versiyon hâlinde olma özelliği hakkında da sağlıklı yorumlar yapılması mümkündür. Başka bir ifadeyle, bir varyantın nasıl üretildiği sorusunu bağlam ile alakalı olarak sorgulamak ve anlamlandırmak söz konusu olacaktır; yani bağlam hakkındaki bilgi, varyantlaşma ve versiyonlaşmanın nasıl meydana geldiğini ispatlamaktadır (Çobanoğlu, 2010: 306).

Metin merkezli yaklaşımlar; metinlerin ilk defa nerede üretildikleri ve nasıl yayıldıkları gibi hususlar üzerinde durarak insan faktörünü göz ardı etmişlerdir; ancak metin, tek başına değil; bağlamı ile ele alındığında anlam üretmektedir.

Alan Dundes, *Doku, Metin ve Konteks* adıyla Metin Ekici tarafından Türkçeye çevrilen makalesinde, herhangi bir halk bilgisi unsurunun doku (texture), metin (text) ve söz konusu metnin çevre ve şartları (context) itibariyle tahlil edilebileceğini ifade etmektedir. Böylece bir halk bilgisi ürününü yorumlamak ve tahlil etmek için bize üçlü bir kriter sunulmaktadır. İlk kriter olarak teklif edilen doku, metnin dil ile ilgili özellikleri olarak açıklanmış, ikinci olarak ise metnin kendisinden bahsedilmiştir (2006: 61-2).

Doku ve metin özelliklerinden bahseden Dundes, halk bilimcilerin çoğunun sadece metni ele aldığını; incelemenin üçüncü seviyesini oluşturan bağlamın göz ardı edildiğini ifade ettikten sonra bağlamın ne olduğu hususuna değinmektedir. Ona göre “*bir halk bilgisi ürününün konteksti, bir ürünün içinde aktüel olarak yer aldığı hususi bir sosyal durumudur*” (2006: 62-3). Dundes, herhangi bir durumda bir metnin niçin kullanıldığını açıklama girişiminde bulunmak için konteksti derleme mecburiyeti olduğunu ifade etmektedir.

Yapılan çalışmalarda doku, metin ve kontekstin hepsi derlenmelidir. Metin hakkında doğru yorumlarda bulunmak için, bu üç husus birbiriyle ilişkilendirilerek ele alınmalıdır. Örneğin; kontekste meydana gelen bir değişiklik dokudaki bir değişikliği etkileyebilmektedir. Dokuda meydana gelen bu değişikliğin anlaşılabilmesi için bağlamın da derlenmiş olması gerekmektedir. Tüm bu hususlara rağmen, halk bilimciler sadece metni derleyerek tahlillerini metin üzerinden yapabilecekleri yanılgısına düşmüşlerdir (2006: 58-77).

Halk bilgisi ürünlerinin içinde olduğu, geliştiği ve tespit edilip derlendiği sosyal çevre ve şartlar, yani bağlam son derece mühim bir husus olmasına rağmen, Türkiye’deki halk bilimi çalışmalarında başlangıçtan itibaren göz ardı edilmiş; üzerinde hiç durulmamıştır. Yapılan

çalışmalarda metinler (halk bilgisi ürünleri) özellikle sanatçı ya da icracılardan bağımsız düşünölmüştür. Ancak, halk bilgisi ürünleri donmuş veya dondurulmuş metinler değil; aksine, kendi bağlamlarında bir canlılığa sahip olan metinlerdir. Söz konusu çevre ve şartlar da göz ardı edilmeksizin kaydedilmeli, böylece değerlendirmelerde oluşabilecek eksiklik ve yanlışlıkların önüne geçilmelidir (Ekici, 1998).

3. Masal Anlatma Geleneği

Çalışmada, bir masalın derlenen altı “benzer metni” üzerinden bağlamın önem ve etkisi; “benzer metinler” arasında yarattığı benzerlik ve farklılıklar incelenmeye çalışılmıştır. Sözlü gelenekten beslenen folklor ürünleri gelenek, anlatıcı, dinleyici, metin ve metnin özelliklerine bağlı olarak gerekiyorsa müzik yapıları üzerine inşa edilmektedir (Görkem, 1998: 108). Masal türü de buna uygun olarak belli bir gelenek dairesi içerisinde hem metnin/metinlerin kendisi hem de anlatıcı ve dinleyici etrafında teşekkür etmektedir. Masalların oluştuğu ve tespit edildiği sosyal çevre ve şartların daha iyi anlaşılabilmesi için hem masal anlatma geleneği hem de bağlam içerisinde değerlendirilmesi gereken hususlara değinmek yerinde olacaktır.

“Bir geleneği tanımanın, tanımlamanın, anlamamanın ve anlamlandırmanın ilk ve en önemli adımı, o geleneği yaratan ve aktaran anlatıcıların bütün yönleri ile incelenmesidir. Geleneği, yaratan ve yaşatan bireylerin göz ardı edilerek, sadece ürüne odaklanması yapılan incelemede ürünün de tam olarak anlaşılmasına neden olacaktır.” ifadelerini kullanan Mustafa Gültekin, anlatıcı veya icrâcının hem gelenek hem de geleneği şekillendiren bağlam çerçevesinde ele alınması gerektiğine işaret eder (2013: 74). Diğer bir deyişle bağlamsal yapının üzerine kurgulandığı en önemli iki unsur anlatıcı ve dinleyicidir (Çobanoğlu, 2010: 305).

Masalların belli tipte bir anlatıcısı yoktur; ancak toplum içerisindeki bazı kişiler, masalı diğerlerinden daha başarılı bir şekilde anlatmaktadırlar. Masal anlatıcısı, masalı hem yaratan hem de aktaran kişidir. Anlatıcıların bir kısmı yeni bir masal yaratır ve yarattığı masalı dinleyicilerle paylaşır. Bir kısmı ise, başka anlatıcılar tarafından yaratılan masalları öğrenip aktarır. Masal anlatıcıları arasındaki bu farklı durum, anlatıcıların sanatlarının seviyesi hakkında da bilgi verir. Masal anlatıcıları ile ilgili en önemli husus, masal anlatıcısının özelliklerinin masala yansmasıdır: *“Masal anlatıcısının yaşı, cinsiyeti, eğitim durumu, mesleği, dünya görüşü ve içinde bulunduğu ruh hâli masala da yansıtacaktır ve anlatıcıya ait bu bilgilerin eksik bırakılması, metnin anlaşılmasını da güçleştirecektir.”* (Gültekin; 2013: 80-1)

Gültekin'in masal anlatıcılarının özellikleri ile ilgili yaptığı açıklamanın benzeri, *Sibirya'dan Bir Masal Anası* adlı çalışmanın sahibi Mark Azadovski tarafından da yapılmıştır. Azadovski, “...masalcının hayat deneyimleri, gözlem yeteneği, tuttuğu iş ve kişisel niteliklerinin masalın yeniden söylenmesinde büyük katkıları olduğunu...” ifade eder (2002: 53).

Gültekin ve Azadovski'nin bahsettiği masal anlatıcılarının söz konusu özellikleri bağlam içerisinde değerlendirilen hususlardır ve metinler üzerinde son derece etkilidir. İcracının yaşı, cinsiyeti, ortamda bulunan seyirci ya da dinleyiciler ile ilişkisi, sosyal durumu, eğitim durumu, profesyonel veya amatör olması gibi hususlar hem masal anlatımı sırasında gözlemlenerek hem de anlatıcılar ile yapılan görüşmeler sırasında mutlaka kaydedilmeli ve metnin yorumlanması esnasında kullanılmalıdır.

Gelenek içerisinde değerlendirilen bir diğer husus ise; masalın kendisidir. Masal türünün özellikleri ve bu özelliklerin yaratım-aktarıma etkisi hem geleneği hem de bağlamı ilgilendirir. Anlatıcının konuya başlaması, ses tonu, konuşma hızı, ağız ve dil özellikleri, jest ve mimikleri, taklitleri, kullandığı araç ve aletlerin özellikleri, bunları kullanımındaki tarzı gözlemlenmelidir. Derlemeci, herhangi bir halk bilgisi ürününün ne zaman yaratıldığı, icranın özel bir zamanı olup olmadığı gibi hususları da gözlemlemek durumundadır (Ekici, 2007: 70). Ayrıca, “*ana temadan sapan pasaj; ana konudan ayrılma uzaklaşma*” şeklinde tarif edilen ara sözlerin de bağlam içerisinde değerlendirilip kaydedilmesi gerekmektedir. Çeşitli kelimeleri açıklama, olayları yorumlama veya şahsi açıklama ve değerlendirmelerde bulunma gibi durumlar ara söz olarak kabul edilip derlenmelidir (Ekici, 1998).

Masal anlatma geleneği ve masalın oluşturulup tespit edildiği çevre bakımından önemli olan üçüncü husus; anlatmanın nerede ve ne zaman yapıldığı meselesidir. Bir halk bilgisi ürünü olan masalın nasıl bir ortamda icra edildiği son derece önemlidir. Bir ev, kahvehane, köy odası veya şehir meydanı icra için seçilmiş mekân olabilir. Derlemeci, mekânın fiziksel durumunu gözlemlemek zorundadır.

Masal, özellikleri bakımından anlatıcının uygun olduğu ve karşısında dinlemeye hazır bir dinleyicinin bulunduğu bir zaman ve yerde anlatılabilir. Burada önemli olan anlatıcının karşısında onu dinlemeye hazır olan kişi veya kişilerin bulunmasıdır. Bunun dışında masalın anlatıldığı zaman dilimi ve mekân ile ilgili gözlem yapıp bilgi elde edilmeli ve çalışma esnasında başvurulmak üzere kaydedilmelidir.

Anlatıcının karşısında anlatımı dinlemek için hazır olan dinleyici kitlesi de başlı başına önem taşımaktadır. Dinleyici, masal anlatıcısının performansını, diğer dinleyicilerin tutum ve davranışlarını doğrudan etkilemektedir. Dinleyicilerin yaşı, cinsiyeti, eğitim durumu, anlatıma karşı olan ilgileri, anlatım sırasındaki davranışları gibi hususlar masal anlatıcısını ve buna bağlı olarak da masal metnini / anlatımı etkilemektedir. Aynı zamanda, bir anlatımın uzaması veya kısılması, anlatıcı tarafından çeşitli formel ifadelerin anlatıma katılması da dinleyicinin anlatım sırasındaki etkisi ile ilgilidir (Gültekin, 2013: 82-93). Dinleyicinin metne etkisi, metnin adeta yeniden yaratımına neden olmaktadır. Dinleyici, metni ilgiyle dinler ve anlatıcılığı destekleyici hâl ve hareketlerde bulunursa anlatıcı da icrasını o kadar kuvvetli bir şekilde gerçekleştirmektedir. Dinleyici ile ilgili bir diğer önemli boyut ise hem anlatıcı hem de dinleyici kaynaklı metne eklenen veya metinden çıkarılan yapılar, metnin işlevine de işaret etmesidir (Başgöz, 1986: 49-63). Bu durumda bağlamsal özellikler, metnin işlevsel özelliklerinin belirlenmesi noktasında da rol oynamaktadır.

4. Masal Anlatma Geleneği ve Bağlamsal Özellikler Çerçevesinde “Dan Dan Gabacık”

Yukarıda açıklanan hususlar, hem masal anlatma geleneğinin bir parçası olması hem de bağlamı oluşturmaları bakımından önemlidir. Aynı zamanda, anlatıcı, metin, anlatma yeri-zamanı ve dinleyici unsurlarının masal metinlerine etkisi sonucu eş ve benzer metin oluşumu söz konusudur. Anlatma yeri ve zamanı, anlatıcı ve dinleyici özellikleri sonucunda metinlerde benzerlikler ve farklılıklar oluşmaktadır. Söz konusu bağlamsal unsurların “benzer metin”lere olan etkisi, daha iyi anlaşılması için tarafımızca derlenen bir masalın altı benzer metnindeki benzer ve farklı unsurlardan örnekler verilere açıklanmaya çalışılmıştır.

Daha önce bahsedildiği gibi incelenen masal benzer metinleri 2009-2013 tarihleri arasında İzmir’in Bostanlı ve Hatay semtlerinde altı kaynak kişiden derlenmiştir. Görüşmeler sırasında kaynak kişilerden öncelikle masalı anlatması istenmiştir. Sonrasında ise kaynak kişiye masalı öğrenme yeri ve zamanı, masalın kimden öğrendiği ve masalı aktarım sıklığı gibi anlatımını yaptığı, masal hakkında neler düşündüğü; başkaca bildiği masallar olup olmadığı gibi masalla ilgili sorular sorularak kişinin masal repertuarı ve kültürü ile ilgili veri edinmeye çalışılmıştır. Görüşmeler sonrasında ise derlenen masal benzer metinleri deşifre edilerek yapısal incelemeye tabi tutulmuştur.¹ Daha sonra görüşme kayıtları metinlerde fark edilen değişikliklerin bağlam

¹ Derlenen metinlerin yapısal incelemelerine konu haricinde olduğu için burada yer verilmemiştir.

ile ilişkisini sorgulayacak şekilde ikinci bir kez dinlenmiştir.²

Bu dinleme esnasında, kaynak kişilerce “Dan Dan Gabacık”, “Tan Tan Kabacık”, “Ayşecik ile Fatmacık” ve “Tan Tan Kabacım” olarak adlandırılan masalın benzer metinler halinde oluşumundaki en önemli etkenin anlatıcı olduğu görülmüştür. Eğitim durumu, meslek, hayat tecrübesi, yaş ve kişisel nitelikler açısından birbirlerinden farklı altı anlatıcı aynı masalı farklı şekillerde anlatmışlardır. Bu farklılıklar kimi zaman ufak nüanslar halindeyken kimi zaman ise masalın neredeyse tanınmayacak kadar çok değişmesine yol açacak denli büyük olmuştur. Örneğin, “Ayşecik ile Fatmacık” hem N.O.’dan hem de kızı N.O.’dan derlenmiştir. N.O., masalı anlattıktan sonra, kendisinin ve kardeşinin üzerindeki etkisinin fazla olduğunu ifade etmiş ve bir itirafta bulunmuştur: Kendi kızına bebekliğinden beri anlattığı masal, derlemecilere anlattığından farklıdır. N.O., masalı kızına anlattığında Fatmacık ve Ayşecik’i üvey değil öz kardeşler olarak tanıttığını³, haramileri iyi kalpli bir karı koca ile değiştirdiğini⁴ ve masalın sonunda Fatmacık ve annesinin ölümünü⁵ anlatmadığını ifade etmiştir. Masalı bu denli değiştirerek anlatmasının nedeni sorulduğunda ise kızının Ayşecik ve Fatmacık’ın başına gelenlerden olumsuz bir şekilde etkilenmesinden endişe ederek bu değişiklikleri yaptığını ifade etmiştir. Masalın benzer metni kızı N.O.’dan derlendiğinde ise yapılan değişiklikler anlaşılmıştır. N.O. annesinin değişiklik yaparak kendisine aktardığı masalı, derlemecilere ondan öğrendiği şekliyle anlatmıştır. N.O. benzer metninde Fatmacık ile Ayşecik öz kardeşir⁶;

² Görüşmeler sırasında kaynak kişilere yöneltilen soruların cevapları ise analiz edilerek katkıları ölçülerinde çalışmaya dâhil edilmiştir.

³ “Günlerden bir gün oduncunun karısı ölüyo. Ayşecikle oduncu çok üzülüyorlar ama napsınlar günün birinde oduncu iyi zannettiği bir kadınla evlenmeye karar veriyö. Kadının kötü kalpli olduğunu nereden bilebilirdi ki? Adamın, kadının bir de Fatmacık adında bir kızı varmış. Kızıyla beraber geliyolar oduncunun evine. Oduncu gündüzleri işe gittiğinde Ayşecik’e o kadar kötü davranıyor ki üvey annesi ile üvey kız kardeşi napıcamı şaşırıyor Ayşecik. Akşamları da oduncuya Ayşecik’i hep şikayet ediyolar.”

⁴ “Etrafına bakınıyo, bakınıyo, çok uzaklarda küçücük bir ışık farkediyö. “Bari şu ışığa doğru gideyim.” diyo. “Belki orda iyi insanlar yaşıyodur. onlar bana sahip çıkar.” diye düşünüyö. Işığa doğru yürüyö, gidiyo. Küçücük bir kulübe kapısını çalıyo o evde de haramiler yaşarmış, açıyolar kapıyı karşılarında küçücük bir kız çocuğunu akşam vakti görünce şaşırıyorlar.”

⁵ “Ertesi gün daha güneş doğar doğmaz Fatmacık’ı koyuyolar bi at arabasına, yılanlar çıyanlar böceklerle dolu bir arabada oturtuyolar üstüne de Fatmacık’ı. Düşüyolar yollara. Üvey anne yine bahçede bi işler yaparken horoz başlıyo bağarmaya. “Üürüüü Fatmacık geliyor yılanlar, çıyanlar, böcekler içinde.” Üvey anne diyo ki “Sus be mendebur! Benim kızım gelicek altınlar, yakutlar, zümrütler içinde.” Horoz tekrar bağrıyo “Üürüüüü Fatmacık geliyor yılanlar, çıyanlar, böcekler içinde.” diye. O sırada zaten Fatmacık bahçeye gelmiş oluyo, haramiler at arabasının kapağını açıyolar, bir deviriyolar, çıkan yılanlar, çıyanlar, böcekler üvey anneye Fatmacık’ı ısıryo, sokuyo. Üvey anneye Fatmacık orda ölüyo.”

⁶ “Bir varmış bir yokmuş, Ayşecik Fatmacık diye, adında iki küçük kız kardeş varmış. Bunların biri yaramaz, biri çok usluymuş.”

haramiler yerini iyi kalpli bir karı-kocaya bırakmıştır⁷; masalın sonunda cezalandırma olsa da ölüm yoktur⁸.

İki kardeşten derlenen, “Tan Tan Kabacım” isimli iki benzer metinde tespit edilen farklılıklar da anlatıcıların hayatlarına dair ipuçları içermektedir. Masal, öncelikle fizik öğretmeni Ş.K.’dan 20 dakika süren ve derlemecinin evinde gerçekleştirilen bir görüşme ile derlenmiştir. Görüşme sırasında kaynak kişi, kardeşi ile bu masal hakkında bir telefon görüşmesi yaptığını ve ikisinin masalı farklı şekillerde hatırladığının ortaya çıktığını belirtmiştir. Bunun üzerine, Ş.K.’nın Ankara’da yaşayan kardeşi Ö.K.’ya telefonla ulaşıp kısa bir görüşme yaparak masal metnini yazılı olarak iletmesi rica edilmiştir. Ö.K.’nın benzer metninde oduncu ormanda kızına bir kabak verir ve merak edince onu çalmasını ister, Ş. K. benzer metninde ise kahraman ormanda ağacın tepesine çıkar ve ağaca sarılmış kabakları görüp onları çalmaya başlar. Yine bu benzer metinde ‘olağanüstü ceza ve mükâfat’ motifleri diğerine göre farklı işlenmiştir. Kızlar ormanda yaşlı kadının yanında dereye girer ve ödül ya da cezalarını orada alırlar.⁹ Ş.K.’nın benzer

⁷ “Ayşecik ağlamış, ağlamış, yakında küçük bir ışık görmüş. “İnşallah iyi insanlar çıkar karşıma.” demiş ve gitmiş. İki tane küçük karı koca görmüş, karı kocalar. Kapıyı çalmış, iki tane küçük karı koca görmüş. Karı koca Ayşecik’i içeri almışlar, başından ne olup, ne geçip, ne biteni anlatmış Ayşecik. Yemekler hazırlamış, “Sen bu gün bizim misafirimiz ol, yarın seni götürücez annenle babanın evine yarın.” Ona, ona çok güzel yemekler yemiş, çorbalar içmiş kadının yaptığı. Ve çok güzel yorganlarla örtünmüş. Akşama dua etmiş “İnşallah yarın olur.” diye. Ondan sonra yarın olmuş, kahvaltılarını etmişler yola koyulmuşlar. Ayşecik evini tarif etmiş onlara küçük adamla, adamla hanıma. Ondan sonra evine bırakmışlar bissürü hediyeler, kitaplar, defterlerle gelmişler. Kılık kıyafet, oyuncak öle... evine bırakmışlar. “Kızınız çok iyiydi, çok usluymuş.” demişler ve gitmişler.”

⁸ “Ondan sonra çok ağlamış Ayşecik yakınlarda bir tane ışık görmüş yine gitmiş. “İnşallah iyi insanlar çıkar karşıma demiş.” İki tane küçük karı koca onu evine almış ve Fatmacık başından geçenleri anlatmış ve çok ağlamış. Habire yaramazlık yapmış. Kadının yaptığı yemeği yememiş, zor uyumuş hiç, hep yaramazlık yapmış. Ondan sonra dua etmiş Fatmacık “İnşallah yarın evime giderim.” diye zar zor uyumuş. Ondan sonra yarın sabah olmuş, karı koca kahvaltısını edemeden götürmek zorunda kalmışlar Fatmacık’ı bırakıp. Fatmacık’ı yola koyulup “Evini tarif et.” demişler. Fatmacık evini tarif edip gitmişler, ondan sonra bi bakmışlar aynı evde Ayşecik. Demişler ki karı koca “Neden Ayşecik’e bu kadar hediye aldınız da Fatmacık’a almadınız?” “Fatmacık çünkü çok yaramazlık yaptı.” demiş, ondan sonra gitmişler ve Fatmacık boyunun ölçüsünü almış.”

⁹ Ö.K. benzer metninde mükâfat:

“Sabaha karşı birden ağacın altında zavallı, yaşlı kadın ortaya çıkmış. Kıza seslenmiş: “Gel kızım, benden sana zarar gelmez. Ne oldu? Anlat bakalım.” demiş. Kız da başına gelenleri anlatmış. Bu arada kadın berbat bir haldeymiş. Üstü başı pislik içindeymiş. Kıza “Bana yardım et de, şu başımdaki bitlerden kurtulayım, beni mahvettiler.” demiş. Kız hiçbir şekilde iğrenmeden tek tek kadının saçlarındaki bitleri temizlemiş, yaşlı kadını dereye yıkamış. Kadın sonunda ona şöyle demiş: “Yavrum sen çok iyi kalpli birisin, ben seni denemek için senden yardım istedim. Sen bana yardım ettin, benden hiç iğrenmedin. Şimdi dereye gir ve söylediklerimi tekrar et.” demiş. Kız kadının söylediklerini tekrar etmiş ve bir anda içinde bulunduğu dere altından bir dere olmuş, kızın her yeri altınla kaplanmış. Kadın kızı elinden tutmuş ve evinin yolunu göstermiş.”

Ö.K. benzer metninde ceza:

“Sabaha karşı yaşlı kadın gelmiş. Onlardan da kendisini bitlerden temizlemelerini istemiş. Tabii bu kızlar böyle bir şeye asla yanaşmamışlar. Kadına “Ay, sen ne iğrençsin, sana dokunamayız.” demişler. Kadın da “Peki madem, hadi şu dereye girin, söylediklerimi tekrar edin.” demiş. Kızlar hevesle yapmışlar. Bir anda her yerleri sümük içinde kalmış, dere de sümükten bir dere olmuş. Kızlar berbat bir halde ağlaya ağlaya eve dönmüşler.”

metninde ise köydeki dereye yıkanan kızlar yaşlı kadının verdiği tarak sayesinde ödül ve cezalarına ulaşırlar.¹⁰

İki kardeş arasındaki bu farklılıkların sebebi sorgulandığında ise masalı aynı dönemlerde dinlemedikleri, bu yüzden annelerinin ikisine farklı şekillerde anlatmış olabileceği ifade edilmiştir. Örneğin, Ş.K çocukken saçlarının çok uzun olduğunu ve yatmadan önce annesinin onları tarayarak ördüğünü, masalı da bu esnada anlattığını söylemiş ve masalda ödül ile cezaya vesile olan aracın bu sebeple tarak olabileceğini vurgulamıştır. Ancak anneleri masalı diğer kızına anlatırken “sihirli tarak” motifini kullanmamıştır.

Halk bilgisi ürünlerinin sözlü, yazılı veya görsel olarak nakledilebildiğini ve bu yeniden anlatma sırasında metinlerde belli oranda değişimler yaşandığı çalışmanın başında belirtilmiştir. “Tan Tan Kabacım” metinlerinden birisinin görüşme yöntemi ile sözlü olarak, diğeri ise e-posta yoluyla yazılı olarak derlenmiş olmasının da elbette metne bir takım etkileri olmuştur. Aynı şekilde, Emel Yurtkulu’dan görsel ve yazılı olarak derlenen “Tan Tan Kabacık” metni, illüstrasyon sergisi için kullanılmış ve bu durum metinde bazı değişikliklerin yapılmasına neden olmuştur. Öncelikle, Ö. K.’dan yapılan derlemenin yazılı olması anlatıcının jest ve mimikleri, ses tonu ve ruh hali gibi metne etki eden önemli unsurların derlenememesine

¹⁰ Ş.K. benzer metninde mükâfat:

“Fakat akşam olmuş hava kararmış, kız korkmaya başlamış. Hayvanlar çıkmış ama babası gelmiyomuş o da korkudan sürekli kabağı çalmaya başlamış. Kabağa çalmış, çalmış, çalmış ama hiç kimseden ses çıkmıyormuş. Öyle olunca da babasının kendisini orda bıraktığını anlamış ve kabağı “Tan tan kabacım, beni aldatan babacım.” diye sürekli çalmaya başlamış. O sırada yaşlı bir teyze gelmiş. Yaşlı teyze demiş ki “Kızım,” demiş “ben” demiş “çok zor durumdayım, bana biraz yardım edebilir misin?” demiş. “Tabi ki teyze.” demiş. “Ne yapmanı istiyosun?” demiş. O da demiş ki “Saçlarımda bitler var, saçlarımdaki bitlerin temizlenmesini istiyorum, beni çok rahatsız ediyo bu bitler.” demiş. “Tabi ki yardım ederim.” demiş ve kadının saçlarındaki bitleri temizlemiş. Saçlarının bitlerini temizledikten sonra o da demiş ki “Ben seni çok sevdim, lütfen, çok tatlı bir kızsın, sana yardım etmek istiyorum. Sen niye buralardasın? Ne oldu da buralara düştün?” demiş. Kız da başına gelenleri anlatmış. Ona demiş ki “Tamam o zaman, ben sana yardım etmek istiyorum.” demiş ve yardım etmek içinde sen çok iyi bi kalpli kızsın, sana yardım etmek istiyorum.” demiş. O da yardım etmek isteyince demiş ki “Ben sana köyün yolunu söylicem, sen de gidip babanın yanına köyün yolunu bulacaksın.” demiş ve ona bi tarak vermiş, saçlarını taradığı tarağı vermiş. Kız köye gittiğinde, köye gitmiş tabi, köye gittiğini görünce de çok şaşırılmış kadın. Çok kızmış “Nasıl geldi bu?” diye, fakat kız köyde banyo yaparken nehirde banyo yaparken, nehre girdiği zaman saçlarını o tarakla taradığında bütün nehir ve kız altına dönüşmüş ve çok böyle herkes çok şaşırılmış.”

Ş.K. benzer metninde ceza:

“Kızlar beklemişler, yaşlı teyze gelmiş yine bunlardan da işte yardım istemiş ve demiş ki “Yine benim saçlarımda bitler var, bunları bana temizler misiniz?” Fakat iki kız da çok öğrendikleri için bu işi yapmamışlar. E, “Biz çok öğreniyoruz, senin saçlarını temizleyemeyiz, senin saçların çok pis demişler.” Kadın da “Tamam o zaman.” demiş. Yine aynı şekilde onlara da “Ben size de yardım ederim, sizi de köyünüze götürürüm.” demiş. Onları da köye götürmüş, onlara da bir hediye vermiş kadın, tabi kızlar geri dönünce “Yaşasın biz de zengin olduk.” diye çok sevinmiş, fakat kızlar aynı dereye banyo yapmaya girdiklerinde her tarafları çamura bulanmış ve pisliğe bulanmışlar.”

sebepe olmuştur. Aynı durumdan kendisinin de duyduğu rahatsızlığı telefon görüşmesinde belirten Ö.K., masaldaki tekerlemenin¹¹ bir ezgisi olduğunu ama yazılı metne bu ezgiyi dahil edememiş olmanın sıkıntısını yaşadığını söylemiştir.

Ayrıca, ikisi de öğretim üyesi olan Ö.K. ve Emel Yurtkulu, masalı yazılı ortamda aktarabilmeleri sebebiyle hafızalarındaki metni yazım kurallarına en uygun olacak şekilde ve tasvirlerle renklendirerek yazıya geçirmişlerdir. Masalı anneanesi Hatice Gönen'den dinleyen Emel Yurtkulu, anneanesinin anlattığı masalı, sergi için yazıya geçirmiş ve resimlemiştir. Sözel ortam ve yazılı ortamda icra edilen metinler arasında metinlerin muhafaza edilmesi ve okuyucu/dinleyiciye ulaşma biçimi yönünden farklılıklar mevcuttur. Sözlü ortamda ortaya çıkan metinler değişime açık ve dinamik iken yazılı ortamda yaratılıp aktarılan metinler, yazı ile sabitlendikleri için değişime pek açık değildir. Ancak her iki tür yaratımda da metin anlatıcısının deneyim, birikim, yetenek ve söz dağarcığına bağlı olduğu için söz konusu metinlerin çeşitlilik göstermesi kaçınılmazdır. Metinler ister yazılı ister sözlü ortamda yaratılmış olsunlar okuyucu veya dinleyiciye mutlaka bir ahenk içerisinde aktarılırlar. Aktarımı yapan kişi, “*tema, kurgu, örgü, doku, dokuma, söz dağarcığı ve ezgi*” gibi tüm ahenk unsurlarını dinleyici veya okuyucusu için kendi sosyal çevre ve şartları bağlamında hazır hâle getirir (Yıldırım, 2003: 134-136). Bu sebeple aktarımı yazılı olarak yapan Ö.K. ve Emel Yurtkulu'nun metinleri de aktarım biçimi ve muhafaza edilme yolu bakımından farklılık gösterebilirler bile anlatıcının tüm yeteneğini ve dağarcığını sergilediği bir temsil alanıdır.

Emel Yurtkulu'nun Ege Üniversitesi Kağıt ve Kitap Sanatları Müzesi'nde 8 Ekim-30 Kasım 2013 tarihleri arasında sergilenen “Tan Tan Kabacık” İllüstrasyon Sergisi'nde resimlediği metin, kardeşi Meral Yurtkulu Derdiçok'tan derlediğimiz “Dan Dan Gabacık” metninden farklılık göstermektedir. Emel Yurtkulu'nun görsel ve yazılı olarak naklettiği masal metni, Meral Yurtkulu Derdiçok tarafından sözlü olarak nakledilen metinden bir hayli kısadır. Motifleri bakımından büyük benzerlik gösteren iki metnin Emel Yurtkulu benzer metnin kısa olması masalın bir sergi için resimlenip sergilenmesi ve belli bir illüstrasyon sayısını geçmemesi ile ilgilidir. Ancak, iki kardeşin de masalı anneanneleri Hatice Gönen'den dinlemeleri ve öğrenmeleri nedeniyle metinler; epizot, motif ve kahramanları açısından hemen hemen aynıdır. Emel Yurtkulu'nun yukarıda bahsedilen sebeplerden dolayı, metinde bazı

¹¹ “Kız kabaklara vurarak ağacın üstünde bir türkü tutturmuş: Tan tan kabacım, beni aldatan babacım/Tan tan kabacım, beni aldatan babacım.”

yerleri kısalttığı ve hızlı geçişler yaptığı fark edilmiştir. Kısaltma ve geçişlerin somutlaştırılması açısından sergide kullanılan bazı illüstrasyonların burada verilmesi uygundur:

Görsel-1: Masalın Emel Yurtkulu benzer metnine bir örnek

Ayrıca, “k” harfinin kimi yörelerde “g” ile değiştirilmesi sonucu “kabacık” kelimesi “gabacık” olarak değiştirilmiştir.

“Dan dan gabacık, beni bırakıp giden babacık.”

“Tan tan Kabacık, beni bırakıp giden babacık, neredesin?”

“Tın tın kabacık, beni aldatıp giden babacık.”

“Tan tan kabacım, beni aldatan babacım.”¹²

Sonuç

Halk bilgisi ürünlerinin özellikleri içerisinde değerlendirdiğimiz eş ve benzer metinler halinde olma, yaratım ve aktarım ile ilgilidir. Bu sebeple, herhangi bir halk bilgisi ürününün yaratım ve aktarım ortamlarına etki eden unsurlar (bağlam) incelenmediği sürece, eş ve benzer metinlerin oluşumu ile ilgili yapılan yorum ve değerlendirmelerin eksikliği kaçınılmaz olacaktır.

Bu çalışmada kaynak kişilerce “Dan Dan Gabacık”, “Tan Tan Kabacık”, “Ayşecik ile Fatmacık” ve “Tan Tan Kabacım” olarak adlandırılan bir masalın altı benzer metni üzerinden yaratım ve aktarım ortamlarının olduğu sosyal çevre ve şartların, eş ve benzer metinlerin oluşumuna etkisini incelenmeye çalışılmıştır. Masalın bağlamı olarak kabul ettiğimiz anlatıcı ve özellikleri, dinleyici ve özellikleri, anlatma yeri ve zamanı, metnin kendisi ve masal anlatma geleneği, hem yapısal hem de bağlamsal olarak ele alınan metin ve kaynak kişi tutumlarından örnekler verilerek incelenmiştir. Bu örneklerden yola çıkarak birtakım sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Söz konusu altı benzer metnin kaynak kişilerinin bazıları kardeş olmaları ve masalı aynı kişiden öğrenmiş olmalarına rağmen masalın adlandırmalarında çeşitlenmeler olduğu tespit edilmiştir. Altı benzer metinde dört farklı masal ismi ile karşılaşılmıştır.

2. Kaynak kişilerin anlatımı, icra ortamında bulunan dinleyici kitlesine göre değişmektedir. Örneğin; N.O. aynı masalı derlemecilere ve kendi çocuğuna aynı şekilde anlatmamaktadır. Çocuğuna anlatırken üvey kardeşleri öz kardeş; kötü karakterleri ise iyi karakterlere dönüştürmekte, ölüm gibi üzücü motifler içeren bölümleri masal içerisinden çıkartmaktadır.

3. Kaynak kişiler kadar onların masalı öğrendikleri kişi(ler)in içinde yetiştiği sosyal çevre ve şartlar da son derece önemlidir. Kardeş olan ve masalı annelerinden öğrenen Ş.K. ve Ö.K.’nın

¹² Sırasıyla Meral Yurtkulu Derdiçok, Emel Yurtkulu, N. O., Ş-Ö.K. benzer metinlerinden alıntıdır.

masallarda geçen ‘ceza’ ve ‘mükâfat’ motiflerini farklı şekillerde işlemelerinin neden(ler)i sorulduğunda masalı annelerinden farklı dönemlerde dinlediklerini ifade etmişlerdir. Masalın öğrenildiği kişinin farklı dönemlerde masalı farklı şekilde anlatması, her bir icranın yeni bir metin yaratması durumuna verilebilecek örneklerden biridir.

4. Çalışmada masal metinleri hem yazılı hem de sözlü olarak derlenmiştir. Yukarıdaki maddede de örneği verilen masalın sözlü olarak öğrenilmesi sebebiyle metnin dinamik ve değişikliklere açık olması söz konusu iken yazılı metinlerin dinamikliği ve değişkenliği çok sınırlıdır. Ayrıca yazılı olarak derlenen metinlerde anlatıcının jest ve mimikleri, ses tonu, ruh hali, icra yeri ve zamanı gibi bağlamsal özellikler derleme dışı kaldığı için aktarıcının metin üzerindeki etkisinin gözlemlenmesi çok da mümkün olmamaktadır. Aktarıcının metni yazılı olarak ulaştırmaları, metnin yazı dilinin kurallarına bağlı bir şekilde aktarılmasına yol açmıştır.

5. Metinlerdeki bazı kelimelerin ve harflerin söylenişi, kaynak kişilerin dil ve kültürel hafızalarına bağlı olarak çeşitlilik göstermektedir. Özellikle masala ismini veren söz, kimi kaynak kişiler tarafından “*dan dan gabacık*” şeklinde telaffuz edilirken kimilerince “*tan tan kabacık*” biçiminde söylenmekte veya yazılmaktadır.

6. İncelenen masalarda, masalların birbirlerinin benzer metinleri olarak ifade edilmesinin de sebepleri olarak, genellikle epizot ve kahramanlarının sabit tutularak değişimin metnin hacmi, dil özellikleri, motif yapısı gibi unsurlarda meydana getirildiği tespit edilmiştir.

7. Araştırmada yer verilen altı benzer metin, kent merkezinde derlenmiş olup masal türünün çok yaygın olmamakla birlikte insan hareketliliğinin de bir sonucu olarak kent merkezlerinde de anlatılageldiği sonucuna varılmıştır. Kaynak kişilerin hayatları boyunca yaşadıkları yerlerin değişmesi, insanların sabit olarak aynı mekânda kalmamaları, günümüzde kentleşmenin hızla artması gibi etmenlere bağlı olarak kent nüfusunun giderek yoğunlaşması sonucunda masalın aktarıcısının mekânı değişmekte; kent merkezleri de derleme alanı olmaktadır.

8. Masalın kime anlatıldığı; yani dinleyicisi sebebiyle masala eklenen veya masaldan çıkarılan ve değiştirilen yapılar, masalın işlevini de belirlemektedir. Örneğin; masal anlatıcılarından N.O. masalı kızına anlattığında metin içerisine daha fazla eğitimsel mesaj (ileti) yerleştirerek anlatımı aracılığıyla masalın eğitimsel işlevlerinden yararlanmaktadır.

Halk bilgisi ürünlerinin genel olarak yaratımdan sonraki aktarım süreçlerinde değişimler; ekleme / çoğaltma ve kısaltmalar yapılmaktadır. Halk bilgisi ürünlerinin dondurulmuş, sabit metinler olarak kabul edilemeyeceğinin en büyük göstergesi olan eş ve benzer metinler, özellikle aktarım süreçlerinde karşılaşılan bir özelliktir. Yukarıda bahsedilen, masalın bağlamı olarak incelenen tüm özellikler, herhangi bir metnin eş veya benzer metninin oluşmasındaki en büyük etkidir.

Sonuç olarak, bağlamından soyutlanarak ele alınan bir halk bilgisi ürünü üzerinde yapılacak herhangi bir yorum eksik olacak ve metni sabit bir yapı olarak görmekten ileriye geçemeyen bir değerlendirme ortaya koyacaktır.

Kaynakça

- AZADOVSKİ, Mark (2002). *Sibirya'dan Bir Masal Anası*. (çev. İlhan Başgöz). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- BAŞGÖZ, İ. (1986). "Hikâye Anlatan Âşık ve Dinleyicisi –Değişik Dinleyici Kitlelerinin Hikâye Anlatımına Etkisini İnceleyen Bir Deneme–", *Folklor Yazıları*. İstanbul: Adam Yayınları, s. 49-137.
- BEN AMOS, D. (1997). "Şartlar ve Çevre İçinde Folklorun Bir Tanımına Doğru", (çev. Metin Ekici), *Milli Folklor*, S. 33, s. 74-87.
- ÇOBANOĞLU, Ö. (2010). *Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- DORSON, Richard M. (2006). *Günümüz Folklor Kuramları*, (çev. Selcan Gürçayır, Yeliz Özay). Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- DUNDES, Alan (2006). "Doku, Metin ve Konteks", (çev. Metin Ekici), *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar I*. Yayına Hazırlayanlar: M. Öcal Oğuz, Metin Ekici, Nebi Özdemir, Gülin Öğüt Eker, Selcan Gürçayır. Ankara: Geleneksel Yayıncılık, s. 58-77.
- EKİCİ, Metin (1998). "Halk Bilimi Çalışmalarında Metin (Text), Doku (Texture), Sosyal Çevre ve Şartlar (Konteks) İlişkisinin Önemi", *Milli Folklor*, C. 5, S. 39, s. 25-34.
- EKİCİ, Metin (2006). "Türk Sözlü Geleneğinde Anlatıcılar ve Anlatmalar Arasındaki İlişkiye Art Zamanlı (Diyakronik) ve Eş Zamanlı (Senkronik) Bir Bakış", *Mitten Meddaha Türk Halk Anlatıları Uluslar arası Sempozyum Bildirileri*. Yay. Haz.: M. Öcal Oğuz, Tuba Saltık Özkan. Ankara: Gazi Üniv., THBMER Yayınları.
- EKİCİ, Metin (2007). *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*. Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- GÖRKEM, İ. (1998). "Türk Halk Hikâyelerinin Canlı Gösterim (=Performance Oriented) Olarak İncelenmesi", *Milli Folklor*, S. 37, s. 107-113.
- GÜLTEKİN, Mustafa (2013). *Kazan-Tatar Masalları (İnceleme-Metinler)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- OĞUZ, Öcal (1996). "Türk Dünyası Folklorunda Yeni Yöntem Arayışları", *Milli Folklor*, S. 33, s. 3-8.
- OĞUZ, Öcal (1999). "Türk Halkbilimi Çalışmalarında Eşmetin (Varyant) ve Benzer Metin (Versiyon) Sorunu", *Milli Folklor*, S. 42, s. 2-5.
- YILDIRIM, Dursun (2003). "Hikâyeciliğimizde Üçüncü Yaratıcılık Ortamı ve Hikâyeci Eyyübî-î Garîb", *Türkbilig*, S. 5, s. 134-142.

Sözlü Kaynaklar:

KK-1: Emel Yurtkulu, Kadın, 1974, Akademisyen, Üniversite, 12.11.2013.

KK-2: Meral Yurtkulu Derdiçok, Kadın, 1959, Emekli, Lise, 27.12.2009.

KK-3: N.O., Kadın, 2005, Öğrenci, İlköğretim, 20.11.2013.

KK-4: N.O., Kadın, 1973, Ev Hanımı, Lise, 20.11.2013.

KK-5: Ö. K., Kadın, 1971, Akademisyen, Üniversite, 18.11.2013.

KK-6: Ş. K., Kadın, 1969, Öğretmen, Üniversite, 09.11.2013.